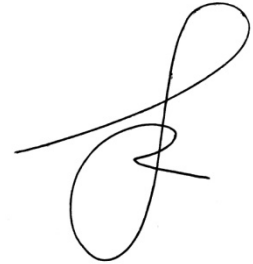

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ДЕМОГРАФІЇ ТА СОЦІАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ім. М.В. ПТУХИ**

КОНДРАТЮК Юлія Федорівна

УДК 331.101.6

**ПРОДУКТИВНІСТЬ ПРАЦІ ЯК ЧИННИК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ**

Спеціальність 08.00.07 – демографія, економіка праці,
соціальна економіка і політика

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Інституті демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України.

Науковий керівник:

доктор економічних наук, професор
Лісогор Лариса Сергіївна,
Інститут демографії та соціальних досліджень
ім. М.В. Птухи НАН України,
завідувач відділу соціальних проблем ринку
праці.

Офіційні опоненти:

доктор економічних наук, професор
Семів Любов Казимирівна,
Львівський навчально-науковий інститут
ДВНЗ Університет банківської справи,
завідувач кафедри економіки та управління
персоналом;

кандидат економічних наук
Гвоздик Наталія Михайлівна,
ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет
економіки і торгівлі» МОН України,
доцент кафедри управління персоналом і
економіки праці.

Захист відбудеться «03» березня 2016 р. о 14:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.247.01 Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України за адресою: 01032, м. Київ, бульвар Тараса Шевченка, 60.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України за адресою: 01032, м. Київ, бульвар Тараса Шевченка, 60.

Автореферат розісланий «30» січня 2016 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради, к.е.н., с.н.с.

Полякова С.В.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Досягнення визнаних світовою спільнотою стандартів життя є ключовим завданням соціально-економічної політики України в сучасних умовах. Водночас цілком очевидно, що забезпечення реалізації потреб людини і можливостей людського розвитку безпосередньо залежить від економічної ситуації в країні. Особливо важливого значення у даному контексті набувають проблеми забезпечення стійкого економічного зростання на основі підвищення продуктивності праці як основного індикатора ефективності економіки.

В економічно розвинених країнах поступово відбувається зміщення пріоритетів суспільного розвитку у напрямку досягнення гідного людського розвитку, що передбачає підпорядкування економічного розвитку забезпеченню цінностей людини. Разом з тим, забезпечення умов для всебічного розвитку людини та зростання рівня її добробуту створює підґрунтя для стабільного економічного зростання. Саму тому необхідність дослідження продуктивності праці у її тісному взаємозв'язку із людським розвитком, поєднання економічного та соціального напрямків дослідження проблем розвитку людини в економіці і визначають актуальність даного дисертаційного дослідження.

Теоретичне підґрунтя сучасних уявлень про економічний зміст поняття продуктивності праці, обґрунтування методики вимірювання її рівня й динаміки, застосування різноманітних методів для характеристики ступеня впливу факторів на продуктивність праці закладене працями дослідників далекого та близького зарубіжжя. Зокрема, багатогранна проблема підвищення продуктивності праці стала предметом уваги таких зарубіжних науковців, як Е. Бартельсман, М. Бейтлі, Дж. Гальтівангер, Г. Гант, Ф. Гілбрейт, Дж. Долан, П. Друкер, Г. Емерсон, Я. Карнаї, А. Кембелл, К. Куросава, А. Лоулер, Л. Туроу, Ф. Махлуп, М. Мескон, П. Самуельсон, Д.С. Сінк, Ф. Тейлор, М. Тодаро, А. Файоль, Р. Хейлбронер, а також працях Б. Генкіна, А.М. Гінзбурга, М.П. Іоффе, Р. Колосової, Н.С. Маслова, С.Г. Струмліна, Т. Хачатурова, Р. Яковлева та ін. Різні аспекти окресленої проблематики досліджували такі українські вчені як Д.П. Богиня, В.Ф. Беседін, Н.М. Гвоздик, О.А. Грішнова, В.М. Данюк, В.С. Дієсперов, О.П. Дяків, Т.А. Заяць, А.М. Колот, Е.П. Качан, Т.М. Кір'ян, Е.М. Лібанова, Л.С. Лісогор, О.В. Макарова, С.А. Надвиничний, В.М. Островерхов, А.С. Пасека, А.П. Ревенко, Л.К. Семів, М.В. Семикіна, О.О. Чернушкіна, О.С. Шнипко та ін.

Водночас недостатньо опрацьованими залишаються питання, пов'язані з системними дослідженнями взаємовпливу продуктивності праці та людського розвитку, що знижує можливості ефективного управління соціально-економічними процесами на різних рівнях. Актуальність, складність та соціальна значущість окресленої проблеми зумовили вибір теми дисертації, її мету та завдання.

Зв'язок з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана у рамках науково-дослідних робіт Інституту демографії та

соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, а саме: «Соціально-демографічні структури українського суспільства» (державний реєстраційний номер 0106U006890, 2009 р.), у ході виконання якої дисертантом досліджено структурні зрушення в освітньому та професійно-кваліфікаційному складі населення; «Вплив кризових явищ на якість трудового життя» (державний реєстраційний номер 0106U006890, 2010-2012 рр.), у межах якої дисертантом досліджено сутнісні характеристики продуктивності праці як одного із чинників трансформації трудового потенціалу у якість трудового життя та основи забезпечення людського розвитку; «Розроблення системи індикаторів оцінки якості життя населення України для здійснення комплексного моніторингу, у тому числі порівняння з іншими країнами» (державний реєстраційний номер 0112U008469, 2012 р.), у рамках якої дисертантом досліджено фактори впливу на якість трудового життя та людський розвиток через підвищення продуктивності праці, а також обґрунтовано пропозиції щодо удосконалення організаційно-економічного механізму підвищення продуктивності праці. У дослідженні, пов'язаному з виконанням науково-дослідних робіт за темою «Розроблення економічної моделі прогнозування обсягів підготовки кадрів з вищою та професійно-технічною освітою за державним замовленням відповідно до потреб економіки» (державний реєстраційний номер 0112U008470, 2012 р.) дисертантом було проаналізовано стан підготовки кадрів у професійно-технічних і вищих навчальних закладах та узгодженість із потребами ринку праці України, досліджено проблему професійної підготовки кадрів на виробництві.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є розробка теоретико-методологічних засад впливу продуктивності праці на забезпечення людського розвитку та обґрунтування науково-практичних рекомендацій, спрямованих на її підвищення.

Для досягнення мети в роботі поставлено та послідовно вирішено такі завдання:

- поглиблено теоретико-методологічні засади дослідження продуктивності праці як чинника людського розвитку;
- здійснено класифікацію чинників впливу на продуктивність праці з позицій забезпечення можливостей людського розвитку;
- здійснено аналіз міжнародного та регіонального аспекту взаємодії продуктивності праці та людського розвитку;
- виявлено взаємозв'язок між продуктивністю праці і людським розвитком та механізми взаємодії між ними;
- досліджено можливості та перешкоди підвищення продуктивності праці на основі SWOT-аналізу;
- розроблено модель організаційно-економічного механізму підвищення продуктивності праці з урахуванням можливостей забезпечення людського розвитку;
- обґрунтовано напрями активізації соціально-економічних важелів впливу на продуктивність праці як чинник забезпечення людського розвитку.

Об'єктом дослідження є продуктивність праці як чинник забезпечення людського розвитку.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні та прикладні засади підвищення продуктивності праці у контексті забезпечення людського розвитку.

Методи дослідження. Теоретичною основою дисертаційного дослідження є ключові положення соціальної економіки та економіки праці.

Методологічну основу дослідження формують методи наукової абстракції, аналізу, синтезу, системного та синергетичного підходів. Для розробки окремих положень у дисертаційній роботі застосовувалися загальнонаукові та специфічні методи: історико-логічний (для дослідження генезису категорії продуктивності праці); абстрактно-логічний (при здійсненні теоретичних узагальнень та формуванні висновків); класифікаційно-аналітичний (при дослідженні чинників зростання продуктивності праці, розробці методики оцінювання продуктивності праці); статистичний (для оцінки стану та динаміки продуктивності праці); економіко-математичні методи (для визначення пріоритетності чинників зростання продуктивності праці); порівняння та аналогії (при вивченні зарубіжного досвіду забезпечення взаємозв'язку між продуктивністю праці та людським розвитком); аналізу та синтезу (при розробці заходів підвищення продуктивності праці).

Інформаційною базою дослідження виступили нормативно-правові акти України, статистичні матеріали міжнародних організацій, в тому числі ООН, МОП, дані Державного комітету статистики України, Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, а також монографічні роботи, наукові публікації зарубіжних та вітчизняних вчених.

Наукова новизна одержаних результатів. Наукові результати, що отримані автором, полягають в удосконаленні теоретичних, методологічних та практичних засад підвищення продуктивності праці у контексті забезпечення людського розвитку. Наукова новизна дисертаційної роботи полягає у такому:

вперше:

– виявлено функціональні взаємозв'язки між продуктивністю праці та людським розвитком, які базуються на використанні конкурентних переваг економіки інноваційного типу, що призводять до нарощення її інноваційної ємності як стимулятора технологічного розвитку та одночасного нарощення людського потенціалу;

– визначено трансмісійний механізм взаємодії між продуктивністю праці та людським розвитком, структура якого представляє собою канали передачі імпульсів змін інерційного або інноваційного характеру, що генеруються в економічній, соціально-трудова, інституціональній та екологічній сферах, і поширюють дію на процеси реалізації людського потенціалу за допомогою інструментів економічного, організаційно-технічного, соціального та інституційного впливу нарощення інноваційної ємності національної економіки;

удосконалено:

– багаторівневу класифікацію стимулюючих та дестимулюючих чинників впливу на продуктивність праці, що, на відміну від існуючих підходів, дало змогу згрупувати їх за сферами та напрямками дії на процес забезпечення людського розвитку;

– методологічні підходи до оцінки взаємодії продуктивності праці та людського розвитку на мезорівні, що, на відміну від існуючих підходів, базуються на багатопараметричному оцінюванні показників людського розвитку та визначають напрями підвищення продуктивності праці;

– побудовано матрицю SWOT-аналізу основних детермінант підвищення продуктивності праці як чинника забезпечення людського розвитку, яка відображає сильні та слабкі сторони реалізації цього процесу в Україні, загрози та можливості впливу зовнішнього середовища; на основі проведеного аналізу визначено перспективні напрями підвищення продуктивності праці на макрорівні;

отримали подальший розвиток:

– теоретико-методологічні підходи до трактування продуктивності праці, які, на відміну від існуючих, враховують «інноваційну ємність» як органічну складову процесу реалізації конкурентних переваг економіки задля забезпечення людського розвитку;

– концептуальні підходи до побудови моделі організаційно-економічного механізму підвищення продуктивності праці, які, на відміну від існуючих, передбачають створення системи взаємодії інноваційно-інтелектуальної, економічної та соціальної складових продуктивності на різних рівнях, узгодження напрямів дії, факторів та важелів впливу, що дає змогу забезпечити підвищення рівня людського розвитку, зокрема гарантувати основні можливості для довгого та здорового життя, отримання освіти, забезпечення пристойного рівня життя, користування політичними та громадянськими свободами для участі у житті громади, реалізації прав людини та збереження здорового навколишнього середовища;

– напрями підвищення продуктивності праці у контексті забезпечення людського розвитку, що передбачають розроблення та запровадження моделі стратегічного управління цим процесом, поширення технології брендингу на сферу продуктивності трудових процесів, реалізація яких створює передумови для підвищення конкурентоспроможності національної економіки.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості впровадження розроблених та обґрунтованих науково-методичних підходів та рекомендацій щодо підвищення продуктивності праці у контексті забезпечення людського розвитку. Результати дослідження, що мають прикладний характер, знайшли застосування на підприємствах машинобудівної галузі, зокрема у діяльності ТОВ «Дювельсдорф Україна» (впровадження моделі стратегічного управління продуктивністю праці та її моніторингу, а також поширення технології ребрендингу на сферу продуктивності трудових процесів – довідка №5 від 15.06.2015 р.). Окремі результати наукових досліджень

використовуються у навчальному процесі ПВНЗ «Хмельницький економічний університет» при викладанні курсу «Економіка праці та соціально-трудові відносини» (довідка №82 від 05.06.2015 р.). Запропоновані дисертантом напрями підвищення продуктивності праці як чинника забезпечення людського розвитку на регіональному рівні використані в практичній діяльності Департаменту економічного розвитку і торгівлі Хмельницької обласної державної адміністрації (довідка № 04.01-1254/15 від 03.07.2015 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є оригінальною самостійно виконаною науковою працею. Усі опубліковані наукові праці є самостійними доробками здобувача.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні та практичні результати, висновки і пропозиції доповідалися й обговорювалися на міжнародних науково-теоретичних і науково-практичних конференціях: «Соціально-економічні та демографічні проблеми збереження і розвитку трудового потенціалу регіонів» (м. Тернопіль, 2009 р.); «Перспективи підвищення економічного, інноваційно-інвестиційного та соціально-трудового потенціалу України за умов розвитку інтеграційних процесів» (м. Хмельницький, 2009 р.); «Розвиток національної промисловості у сучасному контексті: пріоритети, проблеми, регулювання» (м. Донецьк, 2009 р.); «Маркетингові технології в умовах інноваційного розвитку економіки», (м. Хмельницький, 2010 р.); «Забезпечення наступності змісту в системі ступеневої вищої та післядипломної освіти» (м. Хмельницький 2010 р.); «Соціально-економічні та демографічні наслідки системної кризи в Україні та шляхи їх подолання» (м. Київ, 2010 р.); «Управління персоналом у XXI столітті: кадрова політика, мотивація, оплата праці» (м. Полтава, 2010 р.); «Пріоритети розвитку підприємств у XXI столітті» (м. Кіровоград, 2011 р.); «Суспільний сектор економіки України у ситуації системних змін XXI століття» (м. Хмельницький, 2011 р.).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження висвітлені в 12 наукових працях загальним обсягом 4,76 друк. арк., з яких 6 входять до переліку фахових видань, у тому числі 5 – у вітчизняних наукових фахових виданнях, 1 – у зарубіжному науковому фаховому виданні, що індексується у міжнародних наукометричних базах, 6 – в інших наукових виданнях України, з них – 5 одноосібних.

Структура й обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, додатків, списку використаних джерел. Обсяг основного змісту роботи становить 190 сторінок комп'ютерного тексту. Робота містить 21 рисунок, з яких 5 займають повну площу сторінки, 28 таблиць, 5 додатків на 7 сторінках, список використаних джерел із 191 найменування, викладений на 18 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У першому розділі «Теоретико-методологічні аспекти дослідження продуктивності праці у контексті забезпечення людського розвитку» розкрито соціально-економічну сутність продуктивності праці як чинника людського розвитку та запропоновано класифікацію факторів впливу на продуктивність праці з позицій забезпечення можливостей людського розвитку.

На основі огляду та критичного аналізу наукових публікацій встановлено, що поняття «продуктивність праці» вживається авторами у різних контекстах, але більшість зарубіжних та вітчизняних вчених розглядають продуктивність праці як фундаментальну основу економічного зростання, як чинник, що найбільшою мірою визначає рівень життя всієї нації та у довгостроковій перспективі є показником економічної ефективності національної економіки.

Дослідження еволюції наукових поглядів на категорію продуктивності праці свідчить, що підходи до визначення її сутності з часом змінювалися. Поступово науковці перейшли від механічного трактування продуктивності праці до його визначення як поняття, що інтегрує більшою мірою інтелектуальний та соціальний капітал, ніж фізичний, а також обумовлює пошук якісно нових форм трудових відносин. При цьому особлива увага приділяється саме питанням підготовки ініціативного і творчого працівника, який самостійно шукає шляхи підвищення продуктивності праці. Ускладнення матеріально-речових знарядь виробництва, виникнення сучасних технологій в економічно розвинених країнах стимулює появу робітника нової якості: вільного, освіченого, культурного, розвиненого як фізично, так і інтелектуально, який користується благами всіх видів людської діяльності і глибоко зацікавлений у їх розвитку й удосконаленні.

У ході дослідження аргументовано, що активізація людської праці є головною умовою досягнення позитивних зрушень у добробуті населення і економічному розвитку країни. Виявлено, що без зростання продуктивності людської праці неможливе забезпечення конкурентних переваг країни, її сталого економічного розвитку в умовах всеохоплюючої глобалізації.

Перехід від товарної до інформаційної економіки, що базується на виробництві наукомістких товарів та інтелектуальних послуг, характеризується зміною пріоритетів у ресурсах розвитку, де найбільшими цінностями стають знання та інформація. Підвищення продуктивності праці на основі модернізації та технічного оновлення виробничої сфери вимагає якісних змін в управлінні виробництвом та передачі знань, а також формування інноваційної культури, заснованої на гуманістичних ідеалах, творчій свободі, на прагненні до поліпшення якості життя.

Встановлено, що конкурентними перевагами сучасних економічних систем є новітні технології, інформація, інтелект як важливі складові забезпечення конкурентоспроможності сучасного виробництва. Причому найбільш вагомим ресурсом інформаційної економіки, що забезпечує її конкурентні переваги, виступає людський капітал, у якому акумульовані кваліфікація та талант, уміння людей, їх інтелект (рис. 1).

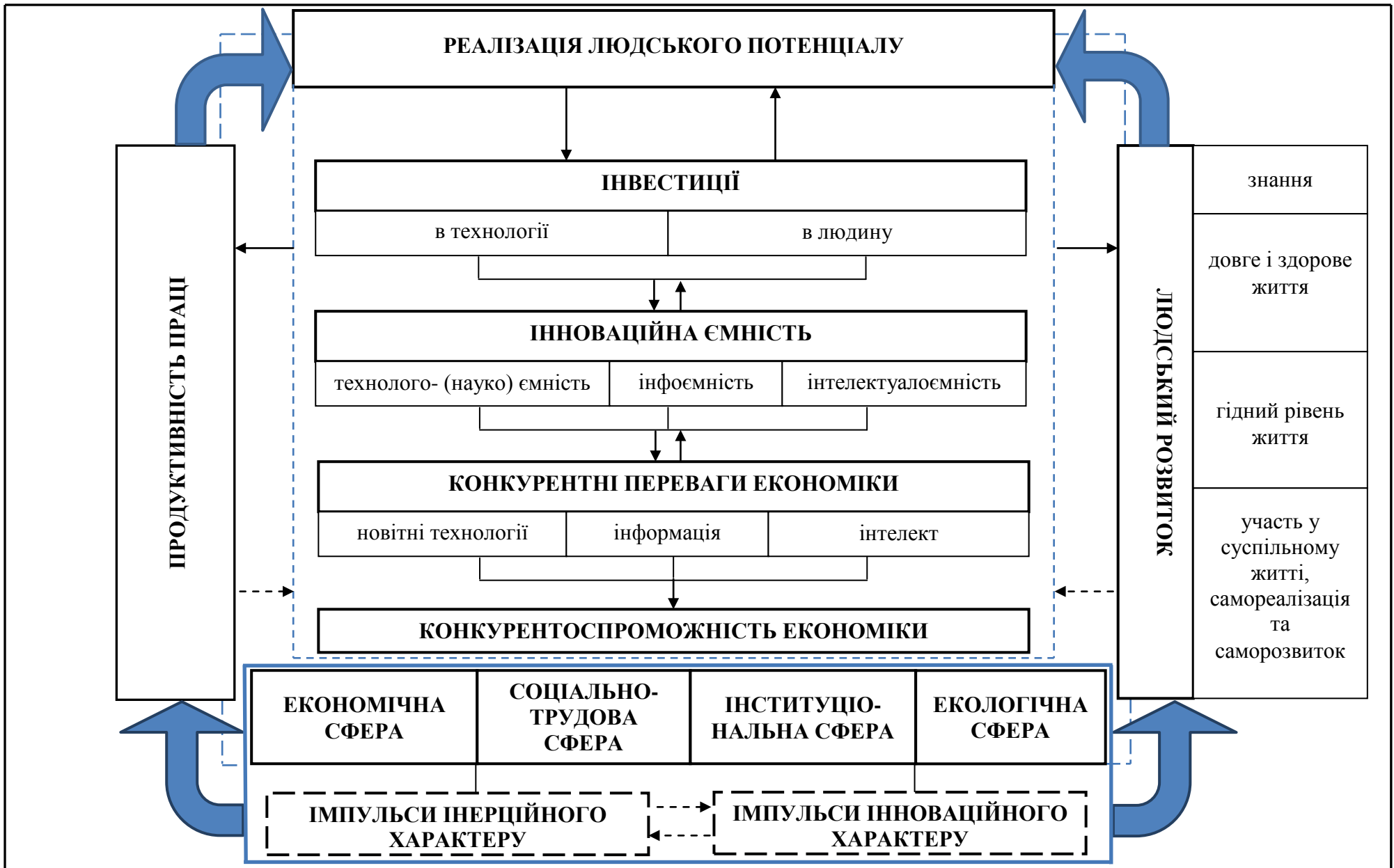

Рис. 1. Структурно-логічна схема взаємозалежності між продуктивністю праці та людським розвитком (у контексті реалізації конкурентних переваг економіки)¹

¹ Складено автором

Обґрунтовано, що важливою передумовою реалізації конкурентних переваг є інноваційна ємність національної економіки як органічна єдність технолого- (науко-) ємності, інфоємності та інтелектуалоемності, що виступає основою формування інвестицій (в технології та людину). У свою чергу, інноваційна ємність національної економіки забезпечує можливості реалізації людського потенціалу на основі інноваційних чинників.

Визначено трансмісійний механізм взаємодії між продуктивністю праці та людським розвитком, структура якого представляє собою канали передачі імпульсів змін інерційного або інноваційного характеру, що генеруються в економічній, соціально-політичній, екологічній та соціально-трудої сферах і поширюють дію на процеси формування та розвитку людського потенціалу за допомогою інструментів економічного, організаційно-технічного, соціального і інституційного впливу.

Аналіз наукових джерел дав змогу з'ясувати багатоманітність чинників підвищення продуктивності праці, вдосконалити їх класифікацію, систематизувати за певними критеріями та на основі їх стимулюючого або дестимулюючого прояву виокремити економічні, інтелектуальні, соціальні та інноваційні чинники.

В результаті дослідження встановлено, що в умовах економіки знань стимуляторами продуктивності праці та інноваційного економічного розвитку виступають стратегічне планування розвитку пріоритетних галузей економіки з високою часткою доданої вартості, планування потреби економіки в ресурсах відповідної кваліфікації, реалізація національних цільових програм ресурсозбереження та підтримки інновацій в галузях економіки, впровадження технічних, організаційних та управлінських інновацій, розробка інноваційних технологій управління продуктивною працею, підвищення освітнього рівня населення та здатності до навчання, перенавчання і мобільності, впровадження соціальних технологій управління працею, посилення стимулюючої ролі заробітної плати, формування механізму активізації інноваційної діяльності та покращення інноваційної культури, формування соціальної компетентності, зміцнення соціальної відповідальності та підвищення рівня самосвідомості населення.

Водночас визначено, що недосконалість та нестабільність законодавчої бази, високий рівень тінізації економічної діяльності та високий рівень корупції влади гальмують перебіг інноваційних процесів, створюючи перешкоди для економічного зростання та людського розвитку.

У другому розділі «Аналіз впливу продуктивності праці на людський розвиток» вивчено та систематизовано міжнародний досвід впливу продуктивності праці на людський розвиток, проаналізовано регіональний аспект цієї взаємодії, визначено та обґрунтовано напрями впливу продуктивності праці на людський розвиток за окремими компонентами.

Проведення міжнародних порівнянь дало змогу зробити висновок про наявність тісного взаємозв'язку між продуктивністю праці та рівнем людського розвитку та засвідчило наявність значних резервів підвищення продуктивності

праці в Україні, а також значне відставання за даним показником від інших країн світу. Так, за результатами проведених розрахунків на основі Звітів з людського розвитку, даних Світового банку та Державного комітету статистики України продуктивність праці в Україні у 2014 році становила лише 15,8% від аналогічного показника Люксембургу – лідера рейтингу країн за індексом людського розвитку, 17,2% від продуктивності праці США, 15,7% – Норвегії, 27,4% – Японії та 21,9% від аналогічного показника Німеччини.

Міжнародна оцінка взаємозв'язку між показниками людського розвитку та секторальною продуктивністю праці дала змогу зробити висновок про те, що підвищення рівня людського розвитку у більшій мірі може бути досягнуте за рахунок підвищення продуктивності праці в промисловості та сфері послуг.

Проведений аналіз засвідчив, що структура української економіки дотепер зорієнтована на екстенсивний розвиток, що обумовлює високу ресурсоємність виробництва та низьку інноваційну активність. Основою експорту товарів є сировинні види продукції із низькою часткою доданої вартості (48-56% від загального обсягу), а енергоємність ВВП в Україні складає 0,98 кг н.е./дол. США, що утричі більше, ніж в країнах ЄС (0,27 кг н.е./дол. США).

Забезпечення економічного зростання в умовах, що склалися, можливе лише за рахунок зростання частки обробної промисловості, сфери послуг та високотехнологічних наукоємних галузей з одночасним зниженням енергетичної інтенсивності існуючих виробництв. За результатами дисертаційного дослідження визначено, що підвищення продуктивності праці на основі трансформації застарілої сировинної економіки в сучасну інтелектуальну є фундаментом для розбудови конкурентоспроможної інноваційної економіки та чинником забезпечення можливостей для розвитку людини.

В результаті проведення міжнародного аналізу структури зайнятості за видами економічної діяльності виявлено, що для більшості успішних світових економік характерним є низький відсоток зайнятості населення у сільському господарстві (від 1,2% у Великобританії до 2,9% у Франції). В Україні високий рівень зайнятості та низька продуктивність праці у цій галузі зумовлені здебільшого застарілою технічною базою. Це свідчить про наявність резервів як підвищення продуктивності праці у галузі сільського господарства, так і продуктивності праці в цілому за рахунок переорієнтації зайнятого населення у галузі з високою часткою доданої вартості.

На галузевому рівні чинником забезпечення більш високого рівня людського розвитку може стати підвищення продуктивності саме у галузі інформаційно-комунікаційних технологій. Наявність в Україні значних резервів такого спрямування доводять результати проведеного міжнародного порівняльного аналізу витрат на інформаційно-комунікаційні технології та інвестицій в освіту.

Доведено, що вирішення завдання стійкого зростання продуктивності праці в сучасних економічних умовах може бути забезпечене на основі

ефективного використання людського потенціалу. При цьому інвестиції в освіту є найбільш важливою передумовою підвищення ефективності його формування та використання, що, відповідно, стимулюватиме інноваційну активність економіки та суспільства. Дані Світового банку стосовно структури сукупних світових інвестицій в освіту і науку свідчать, що майже 85% цих інвестицій у 2012 році здійснювали країни-члени ОЕСР, 11% – Індія, Китай і Бразилія та нові промислово розвинені країни Східної Азії, і лише 4% – решта країн світу, до яких належить і Україна. Однак, навіть за цих умов ефективність використання інвестицій в інтелектуальний капітал залишається недостатньо високою та не забезпечує зростання продуктивності праці.

У ході дослідження встановлено, що посилення невідповідності між попитом на молодих фахівців на ринку праці та їх пропозицією у розрізі професій, структура видатків, яка не забезпечує ефективного перерозподілу ресурсів на користь тих, що безпосередньо визначають якість освітніх послуг, створюють перешкоди для нарощення наукового та інноваційного потенціалу країни, підвищення продуктивності праці та досягнення вищого рівня людського розвитку.

У ході дослідження проаналізовано взаємозв'язок між фактичними показниками «рівень продуктивності праці» та «індекс людського розвитку» на рівні регіонів України. Виявлено дуже низьку пряму взаємозалежність і можна припустити, що це пов'язано із комплексністю зазначених показників, тобто тим, що кожен з них формується під впливом багатьох різноманітних факторів, вагомість яких нівелюється при побудові однофакторних моделей. Для досягнення поставленого завдання було вирішено шукати взаємозв'язок між чинниками, які визначають, зокрема, рівень продуктивності праці та рівень людського розвитку.

При побудові трифакторної регресійної моделі визначено, що модель є більш адекватною при поєднанні факторів групи економічних, соціальних та інноваційних. З переліку потенційних факторних змінних було виділено по одному з тих, які в межах класифікаційних груп чинників продуктивності праці найбільш повно описують залежність рівня продуктивності праці і рівня людського розвитку.

Кінцевий вигляд моделі:

$$Y_{ILR} = 3,626 + 0,081 \cdot S1 - 0,032 \cdot S2 + 0,030 \cdot S3 \quad (1)$$

де Y_{ILR} - індекс регіонального людського розвитку, $S1$ – частка витрат на премії та нерегулярні виплати в структурі витрат підприємств на робочу силу, $S2$ – частка працівників, що працюють під впливом перевищення норм шкідливих хімічних речовин, $S3$ – стандартизований показник обсягу витрат на наукові та науково-технічні роботи в розрахунку на 1 організацію.

Розраховані характеристики якості (коефіцієнт детермінації R^2 , F -критерій, t -статистики) свідчать про адекватність побудованої моделі (табл.1).

Інтерпретація значень параметрів моделі регресії

Параметр	Значення параметру	Пояснення
Вільний член рівняння	+3,626	Це середнє значення індексу регіонального людського розвитку (ІРЛР).
Коефіцієнт регресії при змінній $S1$	+0,081	За інших рівних умов при зростанні частки витрат на премії та нерегулярні виплати в структурі витрат підприємств на робочу силу на одиницю, ІРЛР зростає в середньому на 0,081 одиниць. Тобто ІРЛР дорівнює 3,707
Коефіцієнт регресії при змінній $S2$	-0,032	За інших рівних умов при зростанні частки працівників, які працюють під впливом перевищення гранично допустимих рівнів (ГДР), гранично допустимих концентрацій (ГДК) шкідливих хімічних речовин на одиницю, ІРЛР зменшується в середньому на 0,032 одиниць. Тобто ІРЛР дорівнює 3,594.
Коефіцієнт регресії при змінній $S3$	+0,030	За інших рівних умов при зростанні обсягу витрат на наукові та науково-технічні роботи в розрахунку на 1 організацію на одиницю, ІРЛР зростає в середньому на 0,030 одиниць. Тобто ІРЛР дорівнює 3,656.

Слід зазначити, що саме з показниками інтелектуальної групи, представленими, головним чином, освітніми даними, простежується тісний взаємозв'язок показників людського розвитку. При побудові моделей взаємозалежності продуктивності праці та людського розвитку визначено, що освітні показники та професійні характеристики зайнятого населення – це характеристики людського розвитку, а продуктивність праці виражено через показник заробітної плати.

Кінцевий вигляд моделі:

$$Y_{salary} = 2173,53 + 863,25 \cdot Ed_1 + 429,61 \cdot St_1 + 621,46 \cdot St_2 - 484,32 \cdot Kved_1 + 796,32 \cdot Kved_2 \quad (2)$$

де Y_{salary} – середньомісячна заробітна плата працівників підприємств, Ed_1 – працівник з повною вищою освітою (змінна приймає значення «1» – якщо працівник має повну вищу освіту; змінна приймає значення «0» – якщо працівник не має повної вищої освіти), St_1 – працівник має стаж роботи від 5 до 15 років («1» – так; «0» – ні), St_2 – працівник має стаж роботи понад 15 років («1» – так; «0» – ні), $Kved_1$ – працівник зайнятий на сільськогосподарському підприємстві, Секція «А» («1» – так; «0» – ні), $Kved_2$ – працівник зайнятий на промисловому підприємстві, Секції «В», «С», «D», «E» («1» – так; «0» – ні).

В результаті проведеного дослідження виявлено, що професійними характеристиками працівників, зокрема такими як освіта і стаж роботи, пояснюється 89,1% варіації розміру заробітної плати (табл.2).

Таблиця 2

Інтерпретація значень параметрів моделі взаємозв'язку

Параметр	Значення параметру	Пояснення
Вільний член рівняння	+2173,53	Це середньомісячна заробітна плата працівника (Y_{salary}), який не має повної вищої освіти, стаж роботи якого складає до 5 років і який зайнятий на підприємстві, що за КВЕД відноситься до сфери послуг (Секції «F», «G», «H», «J», «K», «M», «O», «P», «Q»).
Коефіцієнт регресії при змінній Ed_1	+863,25	За інших рівних умов для працівників, які мають повну вищу освіту, Y_{salary} зростає в середньому на 863,25 грн. Тобто середньомісячна заробітна плата таких працівників складає в середньому 3036,78 грн.
Коефіцієнт регресії при змінній St_1	+429,61	За інших рівних умов для працівників, які мають стаж роботи від 5 до 15 років, Y_{salary} зростає в середньому на 429,61 грн. Тобто середньомісячна заробітна плата таких працівників складає в середньому 2603,14 грн.
Коефіцієнт регресії при змінній St_2	+621,46	За інших рівних умов для працівників, які мають стаж роботи понад 15 років, Y_{salary} зростає в середньому на 621,46 грн. Тобто середньомісячна заробітна плата таких працівників складає в середньому 2794,99 грн.
Коефіцієнт регресії при змінній $Kved_1$	-484,32	За інших рівних умов для працівників, які зайняті на сільськогосподарських підприємствах, Y_{salary} зменшується в середньому на 484,32 грн. Тобто середньомісячна заробітна плата таких працівників складає в середньому 1689,21 грн.
Коефіцієнт регресії при змінній $Kved_2$	+796,32	За інших рівних умов для працівників, які зайняті на промислових підприємствах, Y_{salary} зростає в середньому на 484,32 грн. Тобто середньомісячна заробітна плата таких працівників складає в середньому 2969,85 грн.

Тісний взаємозв'язок показника продуктивності праці, вираженого через середню заробітну плату, з освітніми характеристиками підтверджено також і при дослідженні складових індексу людського розвитку, узагальненого на рівні регіонів України. В результаті цього встановлено, що продуктивність праці найбільшою мірою пов'язана з освітніми характеристиками людини (коефіцієнт

парної кореляції $r=0,661$). Крім цього, виявлено істотний зв'язок і з іншими складовими індексу регіонального людського розвитку.

Проведений аналіз взаємозв'язку продуктивності праці та людського розвитку на основі застосування методів моделювання дав змогу зробити висновок про наявність істотного зв'язку між зазначеними характеристиками. Вважаємо, що кожна класифікаційна група чинників (економічні, соціальні, інтелектуальні та інноваційні) рівною мірою визначає продуктивність праці (тобто на кожен групу чинників припадає по 25% в структурі продуктивності праці), тому за результатами проведених розрахунків рівень продуктивності праці та рівень людського розвитку є взаємозалежними на 60%.

У третьому розділі «Шляхи підвищення продуктивності праці у контексті забезпечення людського розвитку» визначено можливості та перешкоди підвищення продуктивності праці на основі SWOT-аналізу, запропоновано модель організаційно-економічного механізму підвищення продуктивності праці з урахуванням можливостей забезпечення людського розвитку та визначено напрями активізації соціально-економічних важелів впливу на продуктивність праці як чинник забезпечення людського розвитку.

Обґрунтовано необхідність здійснення комплексного аналізу та оцінювання впливу кожного чинника на підвищення продуктивності праці та забезпечення людського розвитку. На основі SWOT-аналізу, що оцінює сильні внутрішні сторони (конкурентні переваги) як основу розвитку; слабкі внутрішні сторони (недоліки), що ускладнюють умови розвитку; зовнішні сприятливі можливості, що є або можуть виникнути в майбутньому та зовнішні потенційні загрози, було запропоновано чотири основні варіанти стратегії розвитку продуктивності праці у контексті забезпечення людського розвитку:

- стратегію, що використовує сильні сторони (потужний інтелектуальний потенціал країни; наукові дослідження та розробки, культурний потенціал та культурна спадщина українців, сприятливі природні та кліматичні умови, багатий ресурсний потенціал, традиції та автентичність тощо) для реалізації можливостей;

- стратегію, яка мобілізує існуючі резерви для знешкодження загроз (низький рівень соціальної забезпеченості, високий ступень недовіри населення до влади, низька ціна робочої сили, неефективна політика зайнятості, високий рівень безробіття і т. ін.);

- стратегію, спрямовану на мінімізацію слабких сторін на основі використання можливостей (залучення інвестицій в реформування галузі освіти, міжнародна наукова співпраця та міжнародний обмін студентами, активізація молоді, активізація політики зайнятості, розширення можливостей жінок, підвищення соціальних стандартів життя тощо);

- стратегію, зорієнтовану на мінімізацію потенційних загроз (низька якість освіти, низький рівень соціальної відповідальності населення, диспропорції на ринку праці, високий рівень корумпованості влади, низький культурний рівень населення, і т. ін.).

Доведено доцільність та необхідність застосування моделі підвищення продуктивності праці на основі брендингу як синергії шести її складових елементів: освіти, здорового способу життя, праці, культури праці, екології та культури, які є головними нематеріальними компонентами людського розвитку. Визначено, що пріоритетного соціального значення для формування особистості «нового типу» в сучасних умовах набувають здоров'я та знання (рис. 2).

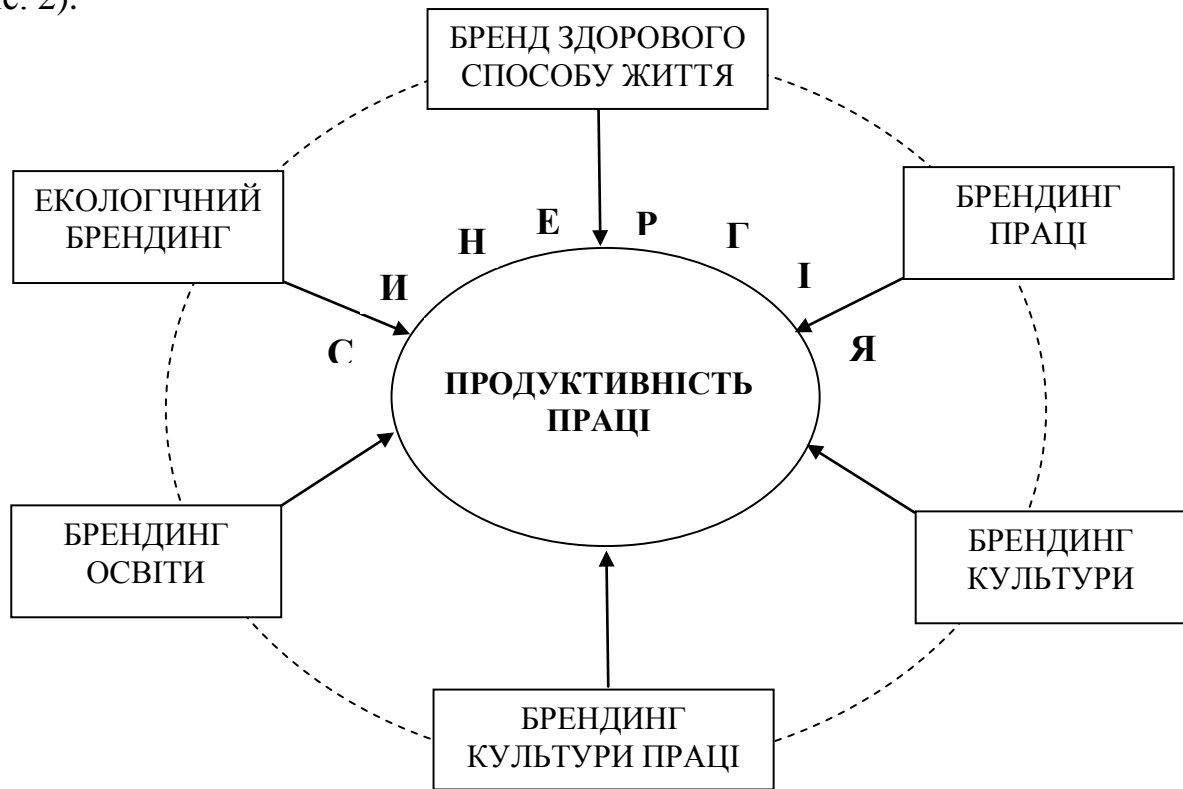

Рис. 2. Модель підвищення продуктивності праці на основі брендингу¹

¹ Складено автором

Виявлені в результаті проведеного дослідження проблеми, які нині перешкоджають або гальмують використання технології брендингу у контексті забезпечення зростання продуктивності праці (зокрема, поширене негативне сприйняття реформ у системі охорони здоров'я, освіти, культури, екології з боку представників громадськості), вимагають побудови ефективно діючого механізму підвищення продуктивності праці.

В результаті проведеного дослідження запропоновано модель організаційно-економічного механізму підвищення продуктивності праці, що базується на реалізації економічної, соціальної та інноваційно-інтелектуальної складових у розрізі економічних рівнів, враховує базові фактори конкурентоспроможності, підсилювачі ефективності, фактори розвитку та інноваційного потенціалу і діє через економіко-правові та адміністративні важелі. Основними напрямками дії організаційно-економічного механізму підвищення продуктивності праці є формування особистості, колективу, галузі, регіону та економіки «нового типу», досягнення вищої продуктивності праці та підвищення людського розвитку (рис. 3).

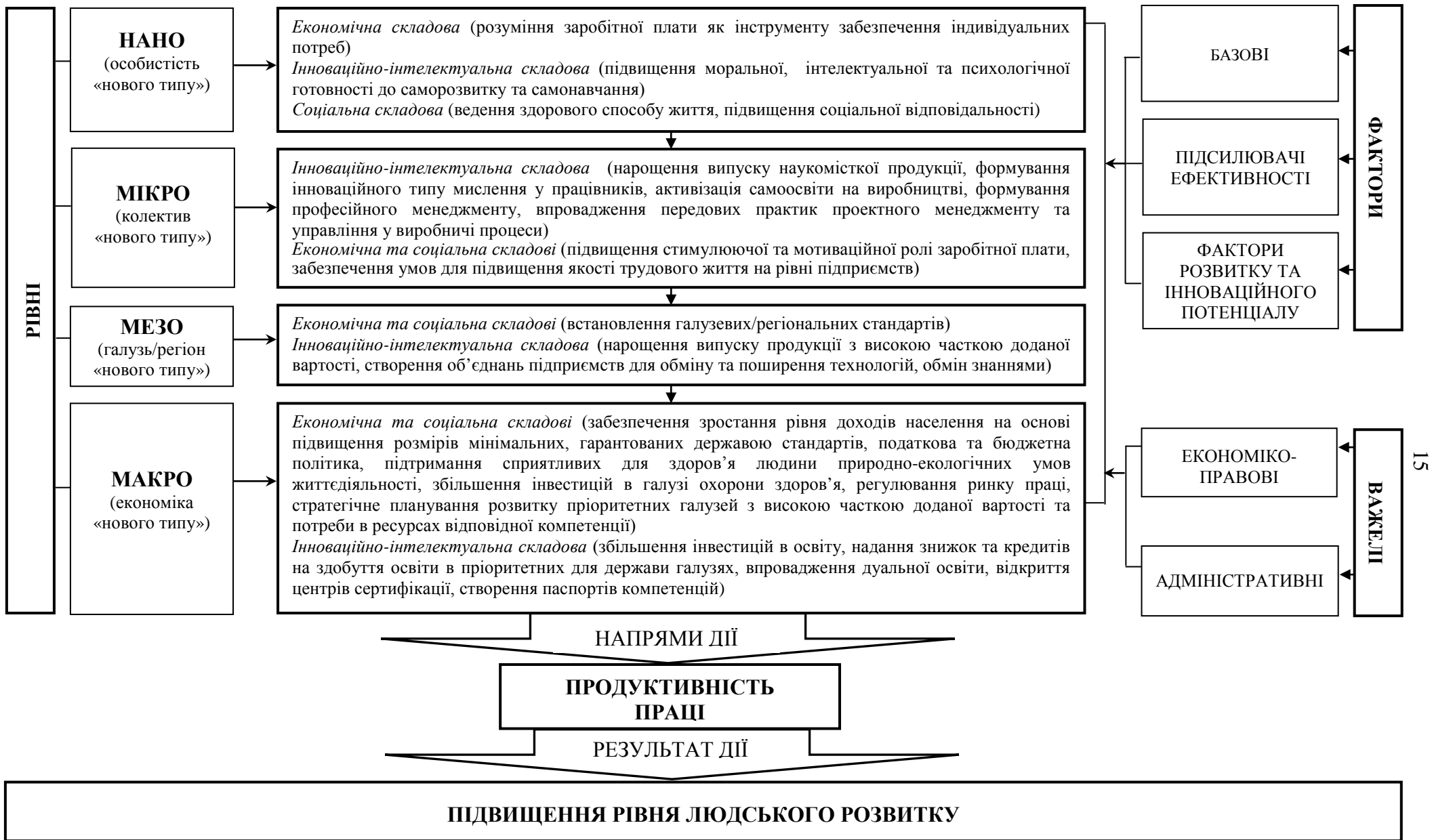

Рис. 3. Модель організаційно-економічного механізму підвищення продуктивності праці¹

¹ Складено автором

Визначено основні напрями підвищення продуктивності праці як чинника забезпечення людського розвитку, що передбачають побудову ефективної моделі, в основу функціонування якої покладено стратегічне планування, управління продуктивністю, моніторинг та контроль. Компонентом «виходу» є досягнення стратегічної і тактичної мети, що сприятиме підвищенню продуктивності праці та забезпечення на цій основі можливостей людського розвитку.

ВИСНОВКИ

В процесі виконання дисертаційної роботи розроблено теоретико-методологічні засади впливу продуктивності праці на забезпечення людського розвитку, обґрунтовано науково-практичні рекомендації, спрямовані на її підвищення. За результатами дослідження сформульовано такі основні висновки:

1. Підвищення продуктивності праці у сучасному світі виступає основним чинником забезпечення високих стандартів якості життя та гідного людського розвитку на основі посилення інноваційної активності в економіці. Обґрунтовано, що інноваційна ємність національної економіки є важливою складовою досягнення значного економічного ефекту, що, у свою чергу, виступає передумовою забезпечення конкурентоспроможності вітчизняних товарів і послуг на міжнародних ринках. У роботі доведено необхідність реалізації конкурентних переваг інноваційного типу розвитку економіки, що формує основу для людського розвитку на основі підвищення продуктивності праці.

2. Вивчення теоретико-методологічних підходів до трактування поняття продуктивності праці переконливо засвідчило потребу у виокремленні «інноваційної ємності» як основи процесу реалізації конкурентних переваг економіки, стимулятора технологічного розвитку та накопичення людського потенціалу.

3. Здійснення багаторівневої систематизації чинників підвищення продуктивності праці (зокрема, економічних, інтелектуальних, соціальних та інноваційних) та урахування існуючих підходів до групування індикативних показників продуктивності праці (у контексті забезпечення людського розвитку) довели пріоритетність інноваційних чинників у забезпеченні реалізації конкурентних переваг національної економіки. Дослідження визначених чинників дає змогу оцінити перспективи підвищення продуктивності праці та забезпечення на цій основі зростання людського розвитку.

4. Обґрунтовано доцільність запровадження трансмісійного механізму взаємодії між продуктивністю праці та людським розвитком як основи передачі генерованих економічною, соціально-трудою, інституціональною та екологічною сферами імпульсів змін інерційного або інноваційного характеру. Визначено, що ці процеси поширюють дію на процеси реалізації людського потенціалу за сприянням інструментів економічного, організаційно-технічного, соціального та інституційного впливу нарощення інноваційної ємності національної економіки.

5. На основі використання підходів до статистичного моделювання у дисертації здійснено аналіз регіонального аспекту взаємодії між продуктивністю праці та людським розвитком у розрізі економічних, соціальних, інтелектуальних та інноваційних чинників впливу. У роботі підтверджено наявність істотного зв'язку між зазначеними характеристиками та встановлено, що продуктивність праці

найбільшою мірою пов'язана з освітніми характеристиками людини.

6. Визначено, що продуктивність праці залежить від багатьох факторів, тому важливим завданням є комплексний їх аналіз та оцінка впливу кожного фактора на підвищення продуктивності праці та забезпечення людського розвитку. У роботі побудовано матрицю SWOT-аналізу основних детермінант підвищення продуктивності праці як чинника забезпечення людського розвитку, виявлено сильні та слабкі сторони реалізації цього процесу в Україні, виокремлено загрози та можливості впливу зовнішнього середовища; це дало змогу визначити перспективні напрямки підвищення продуктивності праці на макрорівні та запропонувати варіанти стратегій її розвитку у контексті забезпечення людського розвитку.

7. Запропоновано модель організаційно-економічного механізму підвищення продуктивності праці, яку представлено у вигляді чотирирівневої системи, що базується на взаємодії інноваційно-інтелектуальної, економічної та соціальної складових продуктивності, узгодженні напрямів, факторів та важелів впливу. Основним результатом дії моделі організаційно-економічного механізму підвищення продуктивності праці є створення особистості, колективу, регіону та економіки «нового типу», основою яких є інтелектуальний капітал високої якості та забезпечення на цій основі можливостей людського розвитку.

8. У роботі визначено напрями підвищення продуктивності праці з урахуванням необхідності забезпечення людського розвитку, реалізація яких пов'язана з розробленням та запровадженням моделі стратегічного управління цим процесом та доведено доцільність застосування моделі підвищення продуктивності праці на основі брендингу як синергії шести її складових елементів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях

1. Кондратюк Ю.Ф. Розвиток інноваційно-інвестиційної діяльності підприємства в контексті її впливу на якість та продуктивність праці // Вісник ХНУ. – Т.2. – Хмельницький: ХНУ, 2009. – с. 239–243
2. Кондратюк Ю.Ф. Розвиток людського капіталу як пріоритетний напрям підвищення продуктивності праці та соціально-економічного зростання // Науковий вісник ПУСКУ – Ч. III. – Полтава: ПУСКУ, 2010. – с. 91–94
3. Кондратюк Ю.Ф. Продуктивність праці як компонент індексу людського розвитку // Інноваційна економіка. – В. 42. – Кам'янець-Подільський: ПДАТУ, 2013. – с. 171–174
4. Кондратюк Ю.Ф. Дослідження чинників впливу на продуктивність праці у людському аспекті // Збірник наукових праць ВНАУ. – Т.2. – Вінниця: ВНАУ, 2013. – с. 38–49
5. Кондратюк Ю.Ф. Інвестиції в людський розвиток та можливості підвищення продуктивності праці // Вісник ДНУ. – Т.2. – Донецьк: ДНУ, 2013. – с. 75–79
6. Кондратюк Ю.Ф. Использование технологий брендинга и ребрендинга в повышении производительности труда // Экономика и предпринимательство. – № 7 (36). – Москва, 2013. – с. 261–263

Публікації в інших наукових виданнях

6. Кондратюк Ю.Ф. Підвищення продуктивності праці як один із пріоритетних напрямів розвитку національної економіки // Тези доповідей і повідомлень

Міжнародної науково-практичної конференції «Розвиток національної промисловості у сучасному контексті: пріоритети, проблеми, регулювання». – Донецьк: ДНУ, 2009. – с. 33–35

7. Кондратюк Ю.Ф. Людський капітал як пріоритетний напрям підвищення продуктивності праці та соціально-економічного зростання // Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції «Соціально-економічні та демографічні проблеми збереження і розвитку трудового потенціалу регіонів». – Тернопіль: ТНЕУ, 2009. – с. 68–71

8. Кондратюк Ю.Ф. Підвищення якості освітньо-професійної складової людського капіталу в контексті її впливу на продуктивність та конкурентоспроможність національної економіки // Збірник наукових праць I Всеукраїнського науково-методичного столі «Забезпечення наступності змісту в системі вищої післядипломної освіти: українські тенденції та європейська практика». – Хмельницький: ХКТЕІ, 2010. – с. 200–202

9. Кондратюк Ю.Ф. Роль продуктивності праці в суспільному секторі економіки // Збірник наукових праць II Всеукраїнської науково-практичної конференції «Суспільний сектор економіки у ситуації системних змін XXI століття». – Хмельницький: ХКТЕІ, 2011. – с. 103–105

10. Кондратюк Ю.Ф., Коропецька Т.О. Підвищення продуктивності праці як засіб забезпечення конкурентоспроможності людських ресурсів // Збірник наукових праць ХКТЕІ. – Хмельницький: Хмельницький державний центр науки, інновацій та інформатизації, 2011. – с. 112–117 *Особистий внесок автора: визначено проблеми та перспективи підвищення продуктивності праці.*

11. Кондратюк Ю.Ф. Напрями підвищення продуктивності праці на підприємстві в умовах фінансово-економічної кризи // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Пріоритети розвитку підприємств у XXI столітті. – Кіровоград, 2011». – с. 207–208

АНОТАЦІЯ

Кондратюк Ю.Ф. Продуктивність праці як чинник забезпечення людського розвитку. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.07 – демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика. – Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В Птухи НАН України, Київ, 2016.

Дисертацію присвячено поглибленню теоретико-методологічних засад оцінки впливу продуктивності праці на забезпечення людського розвитку.

Обґрунтовано економічну сутність продуктивності праці та визначено інноваційну ємність як органічну складову процесу реалізації конкурентних переваг економіки. Виокремлено ключові економічні, соціальні, інтелектуальні та інноваційні чинники впливу на неї у контексті забезпечення людського розвитку.

В результаті проведеного SWOT-аналізу основних детермінант підвищення продуктивності праці виявлено сильні та слабкі сторони реалізації цього процесу в Україні, загрози та можливості її зовнішнього середовища та запропоновано чотири

основні стратегії розвитку продуктивності праці у контексті забезпечення людського розвитку.

Розроблено модель соціально-економічного механізму підвищення продуктивності праці, що базується на врахуванні економічної, соціальної та інноваційно-інтелектуальної складових у розрізі економічних рівнів, враховує базові фактори конкурентоспроможності, підсилювачі ефективності, фактори розвитку та інноваційного потенціалу і діє через економіко-правові та адміністративні важелі. Основними напрямками дії моделі організаційно-економічного механізму підвищення продуктивності праці є формування особистості «нового типу» та забезпечення можливостей людського розвитку.

Ключові слова: продуктивність праці, людський потенціал, інноваційна ємність, людський розвиток, конкурентоспроможність, інноваційно-інтелектуальна складова.

АННОТАЦИЯ

Кондратюк Ю.Ф. Производительность труда как фактор обеспечения человеческого развития. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.07 – демография, экономика труда, социальная экономика и политика. – Институт демографии и социальных исследований им. М.В. Птухи НАН Украины, Киев, 2016.

Диссертация посвящена углублению теоретико-методологических основ влияния производительности труда на обеспечение человеческого развития.

Обосновано экономическую сущность производительности труда, выделены ключевые экономические, социальные, интеллектуальные и инновационные факторы влияния на нее в контексте обеспечения человеческого развития.

Исследованы функциональные взаимосвязи между производительностью труда и человеческим развитием, которые основаны на использовании конкурентных преимуществ экономики инновационного типа и ведут к наращиванию ее инновационной емкости как стимулятора технологического развития и одновременному наращиванию человеческого потенциала.

Определен трансмиссионный механизм взаимодействия производительности труда с человеческим развитием, структура которого представляет собой каналы передачи импульсов инерционного или инновационного характера, которые генерируются в экономической, социально-трудовой, институциональной и экологической сферах, и с помощью инструментов экономического, организационно-технического, социального и инновационного влияния, создаваемого наращиванием инновационной емкости национальной экономики, распространяют свое действие на процессы реализации человеческого потенциала.

На основании результатов международных сравнений и с использованием подходов к статистическому моделированию доказано наличие существенной взаимосвязи и взаимовлияния между производительностью труда и человеческим развитием.

В результате проведенного SWOT-анализа основных детерминант повышения производительности труда выявлено сильные и слабые стороны реализации этого

процесса в Украине, угрозы и возможности ее внешней среды и предложены четыре основные стратегии развития производительности труда в контексте обеспечения человеческого развития.

Разработана модель социально-экономического механизма повышения производительности труда, которая основана на учете экономической, социальной и инновационно-интеллектуальной составляющих в разрезе экономических уровней, учитывает базовые факторы конкурентоспособности, усилители эффективности, факторы развития и инновационного потенциала и действует через экономико-правовые и административные рычаги. Основными направлениями действия модели организационно-экономического механизма повышения производительности труда является формирование личности «нового типа» и обеспечение возможностей человеческого развития.

Ключевые слова: производительность труда, человеческий потенциал, инновационная емкость, человеческое развитие, конкурентоспособность, инновационно-интеллектуальная составляющая.

SUMMARY

Kondratyuk Y.F. Labour productivity as a factor in achieving human development. – Manuscript.

This thesis is for obtaining of Scientific Degree of Candidate of Sciences (Economics) by Specialty 08.00.07 – demography, labor economics, social economics and policy. – Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 2016.

Dissertation is devoted to extending theoretical and methodological foundations of work productivity influence on supporting human development. Economic nature of productive work is proved. Key economic, social, intellectual and innovative factors influencing it are singled out in the context of supporting human development.

Significant connectivity and interdependence between work productivity and human development was found based on the results of international comparisons and statistical modeling approaches applied.

SWOT analysis of the main determinants of improving work productivity revealed strengths and weaknesses of this process realization in Ukraine, as well as threats and capabilities of its external environment. Based on the results of this analysis four main strategies are offered for developing productive work in the context of supporting human development.

Social and economic mechanism of improving work productivity based on economic, social, innovative and intellectual components and in consideration of economic levels was developed. It takes into account basic factors of competitiveness, efficiency enhancers, development and innovative potential factors and relies on economic, legal and administrative instruments. Main direction of the organizational and economic mechanism of improving work productivity is forming an individual of the new type and supporting human development opportunities.

Keywords: labour productivity, human potential, innovative intensity, human development, competitiveness, innovation and Intellectual component.

Підписано до друку 28.01.2016 р.
Формат 60x90/16. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9. Зам. №14/2016
Тираж 130 прим.

Віддруковано ФОП Цюпак А.А.
м. Хмельницький, вул. Ломоносова, 17
Тел. (0382) 670987

Свідоцтво про державну реєстрацію видавців і виготовлювачів та
розповсюджувачів продукції Серія ХЦ № 019 від 25.02.2002 р.